

MƏHƏMMƏDHÜSEYN ŞƏHRİYARIN TÜRKCƏ DİVANINDA MİLLİ-ETNİK YADDAŞ PROBLEMİ

Əhməd Sami Elaydi*

-Contents-

1. Giriş
2. Ana dili problemi
3. Folklor və etnoqrafik yaddaş
4. Bölünmüş Vətən və milli-mənəvi bütövlük
5. Nəticə

---

* Ain Shams University, professor, Ahmed Sami Elaydi
에흐매드 사미 엘아이드(아인샴스 대학교 교수). ahmedsami79@yahoo.com

[한국어 초록]

매함매드 후세인 새흐리아르의 튀르크어로 창작된 디반에
나타난 민족적 정체성의 문제

본 논문에서는 아제르바이잔의 위대한 시인 매함매드 후세인 새흐리아르(Məhəmməd Hüseyin Şəhriyar 1906-1988)의 튀르크어로 창작된 디반에 나타난 민족적 정체성의 문제를 분석했다. 시인은 작품에서 모국어의 문제에 각별하게 주의를 기울였고, 이를 주제로 한 그의 시 작품들이 본 논문에서 연구되었다. 작가의 작품에 드러난 민족적 기억의 문제는 민속과 민족학의 차원에서도 평가되었다.

이들 연구에서는 매함매드 후세인 새흐리아르의 작품의 주요 주제인 분단된 아제르바이잔, 이별, 그리움 등이 분석되었다. 본 논문은 저자의 창의성과 관련된 다수의 중요한 연구를 참조했으며 필요시 해당 논문을 인용하였다.

주제어: 매함매드 후세인 새흐리아르, 남아제르바이잔, 현대시, 분단된 조국, 이별, 그리움, 튀르크어로 창작된 디반

1. Giriş

Məhəmmədhüseyn Şəhriyar XX yüz il Azərbaycan poeziyasının qüdrətli yaradıcılarından biridir. Onun adı və əsərləri ikiyə parçalanmış Azərbaycanı birlik və bütövlük rəmzi kimi mənalanır. Tarixi səbəblərdən Şəhriyar əsərlərini fars və türk dillərində yazmışdır. O bütövlükdə İran ədəbiyyatını qüdrətli yaradıcılarından biri olsa da, Azərbaycan şairi kimi tanınmaqdadır. Filologiya elmləri doktoru, professor Elman Quliyevin yazdığı kimi “Şəhriyar yaradıcılığı fars və Azərbaycan dillərində formalaşmışdır. Lakin onun yaradıcılığında fars dilli nümunələr əksəriyyət təşkil etsə də, Şəhriyar bütün hallarda milli Azərbaycan şairi təsirindədir. Hər şeydən əvvəl ona görə ki, onun yaradıcılığında Azərbaycan mənəviyyatına, Azərbaycan ruhuna xidmət, millilik, Azərbaycançılıq və türkçülük ideyaları üstünlük təşkil edir [6, s. 5].

Şairin yaradıcılığı ideya-məzmun, sosial-siyasi ideyaların qabarıq şəkildə ifadə olunması ilə şərtlənir. Xüsusilə, vətən problemi ilə bağlı yazılmış bədii nümunələrdə bunu aşkar şəkildə duymaq mümkündür.

Böyük təfəkkür sahibi olan M.Şəhriyar “...zaman-zaman xalqının başına gətirilən oyunları həm ürək ağrısı ilə, həm də bu oyunların mahiyyətini və mexanizmini açacaq bir tərzdə qələmə almışdır” [7, s. 19]. O, əsrlər boyu doğma xalqının qarşılaşdığı fəlakətlərin, yaşadığı faciələrin bədii mənşərəsini canlandırmaq üçün poetik yaradıcılığın, bədii sözün bütün imkan və vasitələrindən istifadə etmişdir. Onun istər fars, istərsə də türk dilində yazdığı əsərlərinin mahiyyətində zülmə, müstəmləkəçiliyə, haqsızlığa, ədalətsizliyə qarşı üsyan və etiraz motivləri aşkar şəkildə duyulur.

Ustad Şəhriyarın çoxşaxəli “yaratıcılığından bəllidir ki, müəllif şeirin keçdiyi tarixi inkişaf mərhələlərini obyektiv şəkildə duyaraq öyrənmiş və bu sənətin geniş imkanlarından yeri gəldikcə poetik dildə bəhs etmişdir” [4, s.20]. Bu isə təbii olaraq şairin şeirlərinin sadəliyini, dərinliyini, düşündürücülüyünü təmin etmişdir.

Onu da xatırlatmağa ehtiyac duyulur ki, “Şəhriyar yaratıcılığı çoxcəhətli inkişaf prosesi keçmiş, onda həm milli, həm beynəlmiləl ideyalar müxtəlif mövzularda inikas etdirilmişdir” [1, s. 20]. Buna görə də böyük şairin yaratıcılığı milli olduğu qədər də bəşəri mahiyyət daşımaqdadır.

M.Şəhriyarın yaratıcılığı haqqında M.Ə.Rəsulzadə, P.Xəlilov, Ə.Y.Akpınar, C.Heyət, İ.Həmidov, Y.Gədikli, S.Nəbioğlu, H.Ənvəroğlu, İ.Həbibbəyli, M.Məhəmmədi, E.Quliyev, A.Əliqızı, E.Fuad, P.Məmmədli və başqa araşdırıcılar tədqiqat aparmış, onun əsərlərini müxtəlif yönərdən səciyyələndirmişlər. Şairin yaratıcılığı barədə tədqiqat aparan müəlliflərin əksəriyyəti çox doğru olaraq onun əsərlərinin təməlinə milli-etnik yaddaşın dayandığını vurğulamışlar.

2. Ana dili problemi

M. Şəhriyarın yaratıcılığında milli-etnik yaddaş problemindən bəhs edərkən ilk növbədə ana dili məsələsindən başlamaq lazımdır. Çünki şairin yaratıcılığında ana dili yalnız ünsiyyət funksiyası daşımır, geniş mənada yad güclərin əli ilə bölünmüş xalqın bütövlük amalına söykənir.

Müəllifin “Türkün dili” adlı şeirində ana dili ilə bağlı poetik fikirləri yığcam şəkildə ifadə olunmuşdur. Türk dilinin yasaq olduğu İran adlanan ölkədə yaşayıb yaratması, hakim ideologiyanın təsiri ilə farsca

yazmağa məcbur olması onu sənətkar kimi daxilən sarsıtmış, mənəvi dünyasını zədələmişdir. Özgə dildə yazmağın gətirdiyi əzabı o müxtəlif formalarda əks etdirmişdir. “Türkün dili” adlı şeirində şair düşüncələrini daha konkret şəkildə ifadə etməyə çalışmış, ana dilinin bütün dillərdən üstün olduğu qənaətini vurğulamışdır.

Türkün dilitək sevgili, istəkli dil olmaz,
Ayrıdiləqatsan buəsil diləsil olmaz.

Öz ləfzini farsa,ərəbəqatmasa şair,
Şeirin oxuyanlar, eşidənlər kəsil olmaz. [9, 99]

“Şəhriyar şeirində Azərbaycan dilinə əsasən iki aspektdən münasibət vardır. Əgər birinci halda bu dilin gözəlliklərindən, onun bir növ başqa dillərlə müqayisəsindən söhbət açılırsa, ikinci halda şairin doğma dilinin yüksəldilməsi, onun üzərində cilalamalar aparması və s. bərdə öz işlərindən fəxrlə danışdığı nümunələrə rast gəlirik” [6, s. 88].

Şəhriyarın ana dili ilə bağlı düşüncələrinin formalaşmasında bütün digər əsərlərindən daha çox "Heydərbabaya salam" poeması xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Çünki burda şair yalnız ana dili ilə bağlı fikir və qənaətləri əks etdirmir, həmçinin ana dilində canlı poetik örnək yaradır.

Göz yaşına baxan olsa, qan axmaz,
İnsan olan, xəncər belinətəxmaz,
Amma heyif, kor tutduğun buraxmaz,
Behiştimiz cəhənnəm olmaqdadır,
Zilhiccəməz məhərrəm olmaqdadır. [9, 39]

M.Şəhriyarın “Heydərbabaya salam” mənzuməsinin oxucu auditoriyası

az zaman kəsiyində o qədər genişlənmişdi ki, türkcəni unudanlar mənzuməni yaxşı qavramaq üçün yenidən ana dilini öyrənməyə kütləvi həvəs göstərmişlər. Mübaligəsiz demək olar ki, o zamankı İrən ədəbi və siyasi mühitində heç bir əsər “Heydərbabaya salam” qədər səs salmamış, rejimi və onun məmurlarını narahat etməmişdir [8, s. 40].

Heydərbaba, Nənəqızın gözləri,
Rəxşəndənin şirin-şirin sözləri,
Türki dedim, oxusunlar özləri,
Bilsinlər ki, adam gedər, ad qalar,
Yaxşı-pisdən ağızda bir dad qalar. [9, 42-43]

M.Şəhriyarın “Seçilmiş əsərləri” toplusuna “Kəlamin vüsəti” adlı əhatəli önsöz yazmış olan AMEA-nın həqiqi üzvü Bəkir Nəbiyev “Heydərbabaya salam” əsəri ilə bağlı mülahizələrini aşağıdakı kimi ümumiləşdirərək qeyd edir ki, müəllifin bu “poeması şairin göz açıb gördüyü doğma ellər, Cənubi Azərbaycan haqqında, milli həyatımız, məişətimiz, psixologiyamız haqqında vüsətli bir şairənə ensiklopediyadır. On illər boyu doğma yerlərdən, əziz adamlarından ayrı düşmüş Şəhriyar Heydərbaba mühiti barəsində ürəyinin başında gəzdirdiyi, düşüncəni daşındığı mətləbləri bu əsərində yüksək dərəcədə təbii vəzərif boyalarla tərənnüm etmişdir” [9, 20].

Şübhəsiz ki, M.Şəhriyarın ana dili ilə bağlı poetik düşüncələri bəhs olunan məqamlarla məhdudlaşmır, burada ən ümumi mülahizələrə kifayətlənilməlidir. Çünki şairin yaradıcılığının mahiyyətinin bütövlükdə ana dili məsələsindən qaynaqlandığı unudulmamalıdır.

3. Folklor və etnoqrafik yaddaş

Şairin yaradıcılığında folklor və etnoqrafiya milli-etnik yaddaş probleminin mühüm tərəflərindən birini təşkil edir. Təsadüfi deyildir ki, tədqiqatçıların əksəriyyəti M.Şəhriyarın türkçə divanını folklor və etnoqrafiya poetik ensiklopediyası kimi dəyərləndirirlər.

Bayram yeli çardaxları yıxanda,
Novruzgülü, qar çiçəyi çıxanda,
Ağ buludlar köynəklərin sıxanda,
Bizdən də bir yad eləyən sağ olsun,
Dərdlərimiz qoy dikəlsin, dağ olsun. [9, 37]

Bəzi tədqiqatlarda doğru qeyd olunduğu kimi, “Şəhriyar “Heydərbabaya salam” mənzuməsində Azərbaycan türklərinin düşüncə tərzində, bədii yaddaşında, mifoloji təfəkküründə, folklorunda yaşadaraq bu günümüzə ərməğan etdiyi adət-ənənələri, mərasim və ayinləri, təntənəli bayram günlərini yüksək poetik dildə vəsf etmişdir” [3, s.110].

M.Şəhriyarın Azərbaycanın qəhrəman övladlarından olan, Rusiya çarizminə qarşı mübarizə aparan Qaçaq Nəbiyə həsr etdiyi eyni adlı şeiri şairin folklor qaynaqlarından bəhrələnməsinin ciddi örnəklərindən biridir. Şeirdə verilən “Dur qəfəs qapısın bir açaq, Nəbi; Bu sınıq qanadla bir uçaq, Nəbi!” misraları şairin azadlıq ideallarını əks etdirir:

Vətəndən doymuşam, məni qınama,
Dur gedək, bu xəlqi artıq sınama,
Dur görüm! Bu ağac bənzir anama,
Telindən qoy qırım bir saçaq,
Nəbi, Ay qoçaq Nəbi!

Haralı olmalı? Bilə bilmədik,
 Ləkəsin bu qanın silə bilmədik,
 Bir dəbiz bu yana gələ bilmədik,
 Arazın suyundan bir içək, Nəbi,
 Qeyrətün qurbanı, ay qoçaq Nəbi. [9, 91]

Ədibin yaradıcılığı ilə bağlı araşdırmalarda bəhs olunduğu kimi, “Qaçaq Nəbi” şeiri də Şəhriyarın xalq dastan yaradıcılığı örnəklərindən yüksək səviyyədə bəhrələnmək qabiliyyətinin parlaq göstəricilərindən biridir. Bəri başdan qeyd edək ki, Şəhriyarın folklordan bəhrələnmələri arasında bu şeir ən çox ictimai-patriotik məzmun daşıyanı sayıla bilər. Şair burada Nəbinin çar rejimindən qaçaq düşməsi ilə özünün şah rejimi tərəfindən vətəndən sürgün olunmasını çox yüksək poetik tərzdə əlaqələndirməyə, dünyanın və insanların vəfasızlığını bu kontekstdə təqdim etməyə nail olmuşdur.[5, s.7].

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, M.Şəhriyarın türkcə divanın uğur qazanmasının ən mühüm səbəblərindən biri burada Azərbaycan türklərinin folklor və etnoqrafik yaddaşının məharətlə poeziyanın dilinə çevrilməsidir.

4. Bölünmüş Vətən və milli-mənəvi bütövlük

Müəllifin yalnız türkcə divanının deyil, bütün yaradıcılığının aparıcı istiqamətlərindən biri olan bölünmüş Vətən və milli-mənəvi bütövlük mövzusu onun poeziyasına ciddi sosial-siyasi məzmun gətirmişdir. Xüsusilə ana dilində yazılmış əsərlərində bu ovqat aşkar şəkildə duyulmaqdadır.

“Vahid vətən problemi şairin poeziyasında daha böyük mənə və ideya kəsb edir. Vətəninin faktiki ictimai-siyasi və coğrafi vəziyyəti onda böyük narahatlıq yaradır. Nəticədə Azərbaycanın ikiyə parçalanması Şəhriyar yaradıcılığında ayrılıq, həsrət, kədər motivini nəinki yaradır, həm də bu motiv aparıcı xətt təşkil edir. Ən əvvəl Şəhriyarın Azərbaycanın ikiyə parçalanmasına münasibəti müxtəlif tərzdə özünü göstərir” [6, s. 96]. Onun da qeyd edək ki, şairin Azərbaycanın parçalanmasına olan münasibəti şeirlərində müxtəlif şəkildə bədii mənzərəsini tapmışdır.

“Bununla belə "Heydərbabaya salam"ın əhəmiyyəti təkcə adət-ənənələri, mərasimləri, təbiət hadisələrini zəngin boyalarla canlandırmasından ibarət deyil. Xalqın tarixi taleyi, Azərbaycanın başına gələn böyük faciələr, sarsıdıcı ictimai hadisələr dəşairin diqqətindən yayınmamışdır” [9, 21]. Bütün bunlar poemada yüksək bədii sənətkarlıqla təcəssümünü tapmışdır.

Heydərbaba, göylər bütün dumandı,
Günlərimiz bir-birindən yamandı.
Bir-birizdən ayrılmayın, amandı!
Yaxşılığı əlimizdən alıblar,
Yaxşı bizi yaman günə salıblar. [9, 47]

M.Şəhriyarın ana dilli poeziyasında “Səhəndim” adlı şeiri ideya-estetik baxımından diqqəti çəkir. Səhənd dağına müraciətlə yazılmış şeirdə ikiyə bolunmuş Azərbaycanın ağrı və əzabları orijinal poetik üslubda bədii təcəssümü tapmışdır. Şairin apardığı müqayisələr ayrılıq miskinini əks etdirməklə yanaşı, həmçinin birlik, bütövlük simvolu kimi mənalanır.

Şah dağım, çal papağım, el dayağım,
 şanlı Səhəndim!
 Başı tufanlı Səhəndim!
 Başda Heydərbabatək qarla,
 qırovla qarışıbsan,
 Sən ipək telli buludlarla üfüqdə sarışıbsan,
 Savaşırkən barışıbsan. [9, 47]

“Səhəndim” şeirinin sonrakı misralarında müəllif bədii obyekt kimi seçdiyi bəhs olunan dağla bağlı bədii düşüncələrini eyni ahəngdə davam etdirərək yazır:

Göydən ilham alalı sirri səmavata deyərsən,
 Hələəğ kürkü bürün, yazda yaşıldan da geyərsən,
 Qoradan halva yeyərsən.
 Döşlərində sonalar sinəsitək şux məmələrdə
 Nəşirin çeşmələrin var.
 O yaşıl telləri yel hörmədə
 aynalı səhərdə. [9, 47]

“Vətən sevgisi də Şəhriyarda hüdudsuz, nəhayətsiz bir duyğu idi. Vətənin füsunkar təbiətində o, daim ilahi bir gözəllik arayıb tapırdı. Səhənd və Heydərbabanın doğurduğu vəcd Şəhriyarın içindən gələn panteist dünyaduyumundan xəbər verir. “Səhəndim” şeirində Şəhriyar vətənin Səhənd dağını məftunluqla vəsf etməklə yanaşı, onun “adaşını da unutmur”, onu “Şah dağı, şanlı Səhənd” adlandırır” [2, s. 86]. Göründüyü ki, professor Himalay Ənvəroğlunun mülahizələrində şairin yaradıcılığının bəhs olunan aspekti sərrast şəkildə elmi şərhini tapmışdır.

Onu da xatırlatmağa ehtiyac vardır ki, öz xalqına bağlı bir sənətkar kimi “Şəhriyarın yaradıcılığında millilik nəinki Güney Azərbaycanda,

bütün İran məkanında azərbaycançılığın və türkcülüyün dirçəlişində önəmli rol oynamışdır” [8, s. 44].

Əlbəttə, bütün bu məqamlar M.Şəhriyarının öz xalqına, vətəninə bağlılığını səciyyələndirir, onun yazılarının təməlində millilik və yurdsevərlik amalının dayandığını aşkarlayır.

5. Nəticə

Təhlillərdən aydın göründüyü kimi Məhəmmədhüseyn Şəhriyarın yaradıcılığında milli-etnik yaddaş problemi əsasən üç istiqamətdə təzahür edir: Ana dili problemi; folklor və etnoqrafik yaddaş; bölünmüş Vətən və milli-mənəvi bütövlük. Lakin şairin yaradıcılığında milli-etnik yaddaş problemini ehtiva edən bu istiqamətlər ayrı-ayrılıqda deyil, vəhdət şəklində təcəssümünü tapdığından ümumi ahəng yaradır.

Ədəbi şəxsiyyət kimi M.Şəhriyar üçün dil, vətən və millət amili ön sıralarda gələn anlayışlardandır. Ona görə də şairin zəngin və çoxcəhətli yaradıcılığını bu amillərsiz dərk etmək mümkün deyildir.

Yaradıcılığının ilk dövrlərində təhsil aldığı və dərindən bələd olduğu fars dilində əsərlər yazan şair İran ədəbiyyatının qüdrətli yaradıcılarından biri kimi tanınsa da, ona doğma Azərbaycan türkcəsində yazdığı əsərlər şöhrət gətirmişdir. Anasının xahişi ilə Azərbaycan türkcəsinə döənən şair, doğma dildə elə möhtəşəm sənət abidəsi ucaltmışdır ki, zaman keçdikcə onun böyüklüyü daha çox diqqəti cəlb edəcəkdir.

M.Şəhriyar bir ömür Azərbaycanın Quzeyində yaşayan millətinin görüşünə can atmış, lakin İran fars rejiminin qəddar təmsilçiləri onun

bu istəyinin gerçəkləşməsinə müxtəlif bəhanələrlə mane olmuşlar. Şair ömrünün sonlarına qədər bütöv Azərbaycan həsrəti ilə yaşamışdır.

M.Şəhriyarın poetik yaradıcılığının zirvəsini “Heydərbabaya salam” poeması təşkil edir. Bu əsər ona dünya şöhrəti gətirmiş, bir çox dillərə tərcümə olunmuşdur. Həmçinin şairin türkcə divanına daxil olan poetik örnəklər onun poeziyasının ən kamil örnəkləri kimi dəyərləndirilməkdədir.

[Ədəbiyyat]

- Əlizadə Nüşabə. Azərbaycan şəhriyarşünaslıq məktəbi, “Azərbaycan şərqşünaslığı” dərgisi, 2011, №. 2 (6), s. 19–25.
- Ənvəroğlu Himalay. Azərbaycan ədəbiyyatının yaradıcılıq problemləri, Bakı: 2004, “Elm” nəşriyyatı, 773 s.
- Fuad Esmira. Söz sərrafı Şəhriyar, Bakı: “Avrasiya press” nəşriyyatı, 2010, 304 s.
- Həmidov İmamverdi. Azərbaycan-ərəb ədəbi əlaqələrindən səhifələr, Bakı: 2002, “Elm” nəşriyyatı, 210 s.
- Kərimli Teymur. Ustad Məhəmmədhüseyn Şəhriyar haqqında söz, “Elmi əsərlər” jurnalı, 2015, №. 1, s. 3–9.
- Quliyev Elman. Şəhriyar poeziyası və milli təkamül, Bakı: 2004, “Elm” nəşriyyatı, 279 s.
- Məhəmmədi Məsiyağa. Şəhriyar və zəmanəmiz, Bakı: ADMİU nəşriyyatı, 2015, 80 s.
- Rəhimli Əkrəm. Milli oyanışda Şəhriyar poeziyasının rolu, “Azərbaycan şərqşünaslığı” jurnalı, 2011, №. 2 (6), s. 39–45.
- Şəhriyar Məhəmmədhüseyn. Seçilmiş əsərləri, Bakı: “Avrasiya press” nəşriyyatı, 2005, 480 s.

[ABSTRACT]

MOHAMMADHUSEYN SHAHRIYAR'S
NATIONAL-ETHNIC MEMORY PROBLEM ON THE
TURKISH DIVAN

Ahmed Sami Elaydi(Ain Shams University)

In the article, the problem of national-ethnic memory in the Turkish divan of the great Azerbaijani poet Mahammadhuseyn Shahriyar has become the object of independent analysis. Special attention was paid to the problem of the mother tongue in the poet's work, and his poetic works on this topic were studied in the light of the mentioned problem. The problem of national-ethnic memory in the author's work has also been assessed at the level of folklore and ethnography.

The research analyzes the issues of Azerbaijan, separation, longing, hijra, which are divided into two, which is the main theme of M.Shahriyar's creativity, as well as the Turkish divan.

The article refers to a number of important researches related to the author's creativity and uses them when necessary.

Key words: Shahriyar, South Azerbaijan, modern poetry, divided homeland, separation, longing, Turkish divan

[Özət]

Məqalədə Azərbaycanın böyük şairi Məhəmmədhüseyn Şəhriyarın türkcə divanında milli-etnik yaddaş problemi müstəqil şəkildə təhlil obyektinə çevrilmişdir. Burada şairin yaradıcılığında ana dili problemi xüsusi diqqət yetirilmiş, bu mövzuda yazdığı poetik əsərləri bəhs olunan problem işığında araşdırılmışdır. Müəllif yaradıcılığında milli-etnik yaddaş problemi həmçinin folklor və etnoqrafiya müstəvisində dəyərləndirilmişdir.

Araşdırmada M.Şəhriyarın yaradıcılığının, o cümlədən türkcə divanının başlıca mövzusu olan ikiyə parçalanmış Azərbaycan, ayrılıq, həsrət, hicran məsələləri təhlil olunmuşdur.

Məqalədə müəllifin yaradıcılığı ilə bağlı bir sıra mühüm araşdırmalara istinad olunmuş, yeri gəldikcə onlardan bəhrələnilmişdir.

Açar sözlər: Şəhriyar, Güney Azərbaycan, müasir poeziya, bölünmüş vətən, ayrılıq, həsrət, türkcə divan